

ОД НАЧЕЛА ЗАКОНИТОСТИ ДО НАЧЕЛА ПРАВНОСТИ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ

Зоран С. Павловић*

Правни факултет за привреду и правосуђе – Катедра за кривично право, Универзитет привредна академија у Новом Саду

Начело законитости једна је од тема којој се у кривичном праву увек посвећивала пажња. То је последица схватања о обавези државе да обезбеди законску заштиту основних слобода и права окриљених, али и жртава, које су то постале због извршених злочина против човечности и међународног права. Поставља се питање адекватности и начина реализовања заштите у нашем кривичном праву. Треба ли из уставног оквира то пребацити у кривични законик. Или смо задовољни актуелним решењем. Захтеви међународне заједнице иду ка томе да се, изузев у случају надлежности Међународног кривичног суда, за ова кривична дела суди пред националним судом. Модификује ли се тако традиционално начело *нема дела ни казне без законитости* у правило *нема дела ни казне без правности*. То су *lex, ius* и *iure*.

Кључне речи: *легалитет, легитимитет, правност/правичност, општа правна начела призната од цивилизованих народа, јавни поредак, злочини против човечности, људска права.*

Законом се смеју уводити само казне строго и очигледно нужне и нико не може да буде кажњен сем на основу закона који је донет и проглашен пре учињеног дела и који је законито примењен.

Декларације права човека и грађанина из 1789., Члан 8.

Увод

Рад Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију (ICTY), поступци који се воде пред њим, као и активности везане за почетак рада Сталног међународног кривичног суда у Хагу (Римски статут), говоре о

* др Зоран С. Павловић члан је Хашке академије за међународно право и доцент на Катедри за кривично право Правног факултета за привреду и правосуђе, Универзитета привредна академија у Новом Саду.

све већем броју кривичних дела којима се признаје *ius cogens* статус, па и о *адаптацији* начела законитости у начело правности у кривичном праву. Са радом та два суда ипак нису покривени сви догађаји из 20. века који захтевају вођење кривичних поступака, не само пред међународним, већ и пред националним судовима. После суђења по окончању Другог светског рата или политичких поступака без суда и суђења, преко кривичних поступака нпр. Артуковићу или Шакићу, са актуелним поступцима (нпр. Кепиро, Егнер) дошли смо, чини се, до краја једног периода. Зато насловљену тему и започињемо управо са овим примерима.

а) Један судски поступак и неколико питања

Истражни судија Већа за ратне злочине Окружног (сада Вишег) суда у Београду донео је, септембра 2008. године, Решење о спровођењу истраге Ки.В.број 8/2008 против П.Е.,¹ због основане сумње да је извршио кривично дело организовање и подстицање на извршење геноцида и ратних злочина из члана 145. став 2, у вези става 1. Кривичног закона Југославије (КЗЈ), у вези кривичног дела ратни злочин против цивилног становништва из члана 142. КЗЈ и кривично дело геноцида из члана 141. КЗЈ.

Окривљеном фолксдојчеру из околине Куле, сада држављанину САД, стављено је на терет, по Захтеву за спровођење истраге Тужилаштва за ратне злочине Републике Србије, да је током 1941. и 1942. године у Београду, као СС подофицир-водник – припадник Гестапоа, а с намером потпуног уништавања целокупне националне групе Јевреја у Србији, учествовао у сакупљању свих мушкараца Јевреја са територије Србије у логор код Аутокоманде и испод Авале, спроводио њихово стрељање као талаца за одмазду, организовао логор у Земуну на Старом сајмишту, у коме су прикупљени сви преостали Јевреји, који су након тога угушени у гасном камиону у периоду од почетка априла до 10. маја 1942, што је све резултирало смрћу 150.000 мушкараца, жена и деце јеврејске националности. У поступку одузимања држављанства пред судом у Сијетлу, Министарство правде САД наводи да се Егнер сумњичи да је учествовао у убиству више од 17.000 цивила за време Другог светског рата у Србији.²

Против цитираног Решења истражног судије, а на основу члана 243. став 5. Законика о кривичном поступку (ЗКП), бранилац окривљеног изјавио је жалбу. У својој жалби, не доводећи у сумњу правилност поступања истражног судије, навео је да је донетим Решењем повређено начело легалитета и одредба члана 1. Кривичног законика (КЗ), да *нема кривичног дела*

¹ Видети у *Билтену* 79 Окружног суда у Београду, 2009. године, Дискусија др Миодраг Мајић: „Непосредна примена међународног кривичног права пред домаћим судом – случај *Егнер*“, стр. 7–21 и у дневном листу *Политика* од 1. априла 2010, стр. 9, *Србија ће тражити изручење Егнера из САД*.

² Дневни лист *Политика*, ибид.

нити казне без закона. Образлажући свој став тврдио је да кривична дела која се окривљеном стављају на терет у време извршења кривичних дела нису била кривична дела, односно да та дела нису била као таква предвиђена тадашњим прописима, већ да су те радње као незаконите означене након извршења кривичних дела која се стављају на терет осумњиченом.

Ванрасправно веће из члана 24. став 6. ЗКП-а је, одлучујући по жалби браниоца, који је истицао повреду начела законитости, одбило жалбу као неосновану. У својој одлуци Кв.В 23/2009 из марта 2009. године Веће закључује да *без обзира што се окривљеном стављају на терет кривична дела која у време извршења нису била предвиђена законом, она се могу процесуирати, с обзиром да се ради о кривичним делима геноцида и ратног злочина, која представљају кривично дело према општим правним начелима која признају цивилизовани народи.*³

Своју одлуку суд је, с обзиром на то да се кривична дела која се стављају окривљеном на терет сматрају кривичним делима према општим правним начелима која признају цивилизовани народи, у духу члана 38. Статута Међународног суда правде (МСП), образложио позивом на Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида, члан 15. став 2. Међународног пакта о грађанским и политичким правима (МПГП) и члан 7. став 2. Конвенције Савета Европе о заштити људских права и основних слобода (ЕКЉП). Ови изузеци из члана 15. ст. 2. МПГП и члана 7. ст. 2. ЕКЉП чине сигурност *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* релативном, а не апсолутном категоријом.

Отварају ли се тако врата пред непознатим и стварају услови да наши судови и други државни органи (полиција, службе безбедности) примењују и такве норме које су супротне једном од основних начела на којима се заснива кривично право. Проблем је постављен: до које границе може да се иде у прихватању међународних стандарда који нису као такви изречно наведени и у кривичном законодавству. Може ли позивање на начело законитости да екскулпира од кажњавања за радње незаконите по међународном праву, без обзира што оне нису биле предвиђене као кривична дела према унутрашњем праву у време извршења!

б) Животни догађај чији је судски епилог још увек неизванестан

У првој половини маја 2010. године државном тужилаштву поднета је кривична пријава против Ј. К., сада из Београда, од *Удружења Голи оток за Србију*, због сумње да је у временском периоду од 1948/1949. до 1956. године у бившој Југославији извршио више кривичних дела из Главе 34. Кривичног законика против човечности и других добара заштићених међународним правом, тако што је *учествовао у стварању логора за политичке затворенике у ех ФНРЈ, па и Голог отока и његовог самоуправног преваспита-*

³ Видети *Билтен* 79 Окружног суда у Београд, оп. цит., стр. 95.

вања. Ово преваспитавање се састојало од батинања, понижавања, мучења глађу и жеђу и бесмисленим радом... а био је иницијатор и ритуалних убистава.⁴ О томе је до јавног тужиоца допро глас (члан 235. став 2. Законика о кривичном поступку) и кроз писања у дневној и недељној штампи и ТВ емисијама, али и на основу неколико *Записа из мртвог дома*.⁵

Из наведеног произилазе основи сумње да су на Голом отоку и местима везаним за и око Голог отока у назначеном времену према групи осуђених или неосуђених више хиљада политичких неистомишљеника,⁶ који су тамо принудно боравили због разлика у погледу политичког или другог убеђења, извршена кривична дела против човечности, уз тешке повреде међународног права, с намером да се та група људи стави у такве животне услове који нарушавају физичко или душевно здравље, уз кршење основних људских права и слобода зајамчених општеприхваћеним правилима међународног права и међународним уговорима које је ратификовала Србија, кроз избегавање норми кривичног материјалног и процесног права, уз учешће Ј. К. у оснивању Голог отока, организовању и спровођењу репресије која се остваривала и после 1956. године, уз административне мере преваспитања и дугогодишњи полицијски надзор.

Према Универзалној (Општој) декларацији о правима човека из 1948. године, прекршено је и повређено више људских права лица која су се налазила на Голом отоку са карактеристиком ИБ – информбировац. Поменимо да су се они тамо налазили по претпоставци виности, без утврђивања кривице и правичног суђења, уз повреду права на слободу и живот, кршење забране мучења, свирепог, нечовечног или понижавајућег поступка или кажњавања, права на једнакост пред законом, слободу мисли и изражавања мишљења, права на стандард који гарантује здравље, благостање и друго.

Кривична дела организовање и подстицање на извршење геноцида и ратних злочина из члана 375. став 7, у вези кривичног дела геноцид из члана 370. Кривичног законика, злочин против човечности из члана 371. КЗ, неспречавање вршења кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом из члана 384. КЗ, у вези кривичног дела повреда равноправности из члана 128 .КЗ, која се стављају пријављеном на

⁴ У београдском дневном листу *Данас* од 19. маја 2010. године наводи се да је Удружење друге недеље маја поднело кривичну пријаву против генерала ЈА Јова Капичића.

⁵ Дневни лист *Политика*, Београд, 27. март 2010, стр. 13: *На потезу је јавни тужилац*; 7. априла 2010, стр. 24: *Држава не сме или неће против (голооточког) бога*; 9. априла 2010, стр. 15: *Морају да се чују и жртве....* et. al. Под *Записима из мртвог дома* мислимо на књиге као што је *Пакао Голог отока* Стојадина Мрђе, објављене 2005. године.

⁶ У листу *Данас*, оп. цит., наводи се да Удружење Голи оток за Србију нема коначан списак свих голооточана, да је по Закону о рехабилитацији до сада рехабилитовано око 700, а да одлуку суда чека још око 2.000 њих. Даље се наводи да је у логору било осуђених или чак и неосуђених укупно од око најмање 17.000 до више од 50.000 особа, од чега је убијено или умрло њих око 500.

терет, сматрају се кривичним делима према општим правним начелима која признају цивилизовани народи, у духу члана 38. Статута Међународног суда правде,⁷ уз позивање на Универзалну декларацију о правима човека, Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Конвенцију Савета Европе о заштити људских права и основних слобода и низ других међународних докумената који обавезују на пружање кривичноправне заштите најважнијим људским правима од најтежих облика напада на њих. Према Уставу Србије, члан 34. став 6, кривично гоњење и извршење казне за ова кривична дела не застарева. Оваква одредба у потпуности је у сагласности и са Конвенцијом Уједињених нација о незастаревању ратних злочина и злочина против човечности (1969).

Очигледно непримењивање или злоупотребљавање права (тзв. селективног системског неправда) у односу на политичке противнике, односно политичка мотивација кривичног гоњења тамо где је ње било, доводи до подорења у односу на не-постојање правилне примене кривичног права у инкриминисаном периоду и примену начела законитости и легитимности. Право државе да врши сопствену кривичноправну заштиту као циљ *лер се* није довођен у питање, без обзира на време у којем се та заштита врши. Реч је о томе да без обзира да ли је време извршења послератно, револуционарно или постреволуционарно, да се чињењем или нечињењем не могу угрожавати основна људска права, уз уважавање начела законитости, али и иззетак из члана 15 став 2. МПГП и члана 7. став 2. ЕКЉП.

Да ли ће понашања из времена од 1948. године па наовамо, везана за ИБ и Голи оток, након извршених прикупљања потребних обавештења од стране тужилаштва, имати и свој судски епилог, видећемо ускоро, надамо се, поштујући начело ефикасности, кроз одлуку тужилаштва по поднетој кривичној пријави. Први корак везан за време од почетка светског рата па наовамо сама држава је већ начинила доношењем Закона о рехабилитацији. Сада су на потезу *самостални и независни* државни органи,⁸ који имају функцију заштите основних људских права *униженнџе и оскорбленнџе*, јер ови злочини не застаревају. Прво питање је како квалификовати радње извршења кривичних дела и како направити праву равнотежу на релацији законитост–правност (правичност).

Одговоре тек треба да дају не само доктрина кривичног материјалног и кривичног процесног права, већ и јудикатура и сам законодавац, уз уважавање уставноправне, криминалнополитичке, јавноправне па и етичке димензије ових питања. У конкретним случајевима који у потпуности припада-

⁷ Подсетимо се да је тај статут потписан и од представника тадашње Југославије.

⁸ мр Зоран С. Павловић: „Разматрања о самосталном и независном правосуђу“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, II, 2001.

ју домаћој јурисдикцији решење неће бити бекство у међународно кривично правосуђе. Данас начело легалитета захтева и додатна, критичка вредновања. Правна еволуција утиче и на принцип законитости, захтевајући увођење изузетака, без упадања у замку(!) природног права. Реч је о основним, индивидуалним људским правима, која се морају заштитити, без обзира на све опасности које прете кривичном праву и његовим основним начелима, као што су начело легалитета, забрана ретроактивног дејства кривичног закона (осим код примене блажег закона *lex mitior*) – временско важење Кривичног законика и др. Тако се обезбеђује постојање владавине права, законитости, слободе и правде.

Начело законитости у кривичном праву Србије

Једно од најпросвећенијих тековина модерног кривичног права, начело законитости или легалитета⁹ злочина и казне, своју афирмацију и откровење у континенталном праву доживело је у јеку првих индустријских револуција. У кривичном законодавству први пут је примењено у француском кривичном закону из 1791. године. Данас је оно промовисано у једно од основних уставних принципа, међународних докумената и људских права, руководећих принципа кривичног законодавства сваке земље, као двојство легалитета кривичног дела и казне. Кроз гарантивну функцију кривичног права уопште, начело законитости обухвата, дакле, забрану кажњавања за дело које пре него што је учињено није било предвиђено законом као кривично дело¹⁰ и забрану изрицања казне која за то кривично дело није била унапред предвиђена.¹¹ Ово начело испреплетено је у кривичном праву са две саставнице: кроз обезбеђивање правне сигурности субјекту права и кроз давање ефикасне и извесне заштите социјалних вредности друштву и појединцу.¹²

⁹ Начело, максима, принцип, постулат законитости представља упутство, правило за рад ради остварења жељеног циља у пружању правне заштите. Као једно од основних кривичноправних начела уопште, принцип легалитета представља смерницу у тумачењу правних правила, посебно када ни граматичким, логичким или телеолошким тумачењем не можемо да дамо одговор на проблем који решавамо. Ово начело меродавно је и за утврђивање физиономије највећег дела института кривичног процесног права.

¹⁰ Тома Живановић: „Основни проблеми Кривичног права“, *Увод у науку кривичног права*, Београд, 1930, стр. 80. Просто проглашавање дела за кривично дело или за дело за које има да се казни, није довољно. Легалитет је као велики политички принцип, логички гледано, чак самосталан (*élément légal*) услов за постојање кривичног дела.

¹¹ Видети опширније код Срзентић, Стајић, Лазаревић: *Кривично право – општи део*, Београд, 1978, стр. 155. Слично и Stanko Frank: *Значење начела легалитета у кривичном закону*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 1948, стр. 233–245.

¹² Станко Пихлер: *Нека питања у вези са начелом легалитета у кривичном праву*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1989, 1–3, стр. 234.

Правило да *нема кривичног дела нити казне без закона*, као такво, наведено је и у члану 1. Кривичног законика.¹³

Принцип легалитета најчешће се изражава синтагмом Анселма Фојербаха *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*. Данас се у овај постулат у теорији често уводи и учинилац кривичног дела *nullum crimen, nulla poena, nullum delinquens, sine lege*. Овакво проширење наглашава да појам кривичног дела обухвата и учиниоца кривичног дела.

Основни елементи начела законитости у кривичном материјалном праву – *lex scripta, lex praevia, lex certa u lex stricta*¹⁴ заједно чине императивни образац који је више од два века у највећем био довољан да заштити појединца од самовоље властодршца за кажњавањем.

Први елеменат, *nulla poena sine lege scripta*, анулира примену неписаног права. Само писаним законима могу се прописивати и кривична дела и кривичне санкције, а овде би могли навести и ставове судске праксе, као оправдану нужност. Прави домет правила *lex scripta* данас се цени кроз одредбе кривичног законодавства о правној заблуди. Од правила да непознавање права шкоди, услед чега се *lex scripta* чини тако привлачним, дошли смо до тога да постојање правних галиматијаса збуњује и добро обучене правнике, а не само грађанина лаика. Апсурдно је очекивати да грађанин зна не само максимуму *ignorantia iuris nocet*, већ и читав низ замршених и сложених кривичних правила. Отклоњива непознавања прописа су забрањена!¹⁵

Други елеменат начела законитости, *nulla poena sine lege praevia*, представља забрану ретроактивне примене кривичног закона. Правила кривичног права важе све док не буду измењена или стављена ван снаге, доносе се пре извршења кривичних дела и односе се на будућност. Кажњавање због кршења правила правног поретка ограничено је забраном ретроактивности примене кривичног закона. Проблем могу да представљају одредбе каучук норми јавног поретка, тог живог правног организма који се стално мења, изграђује и усавшава, у вези са правним вредностима које ни на који начин не би смеле бити доведене у питање, њихова заштита и поштовање, што релативизује ову карактеристику начела законитости.¹⁶

¹³ Кривични законик објављен у *Службеном гласнику РС* број 85/05, 88/05 (испр.), 107/05 (испр.) и др. од дана ступања на снагу 1. јануара 2006. године до данас имао је већ неколико измена и допуна. Последња измена била је у децембру 2009. године, *Службени гласник*, број 111/09. Ни у једној од ових измена и допуна није се мењао овај члан.

¹⁴ Лат. *scriptum* – написано, писмена наредба, *praevius* – претходан, *certus* – одређен и *strictus* – тачно одређен, изричан.

¹⁵ Зоран Стојановић: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2006, стр. 128. Супротно, или прецизније, консеквентније видети М. Мајић: *Начело легалитета – нормативна и културна еволуција*, *Анали Правног факултета у Београду*, година LVII, 1/2009, стр. 41 и даље.

¹⁶ М. Мајић, *ibid*, стр. 45.

Nulla poena sine lege certa, као трећи елемент начела законитости, захтева да кривичноправне норме буду што више одређене. И управо ту и јесте проблем што смо присиљени да употребљавамо правне стандарде у кривичном законодавству. Неки међу њима своје објашњење имају у општем делу кривичног права кроз значење израза и термина. Грубо занемаривање дужности, штета великих размера, недозвољене полне радње, очигледно дрзак начин и сл., само су неки од тих стандарда. Одређивање ових стандарда врши судска пракса, а не законодавац. Да ли је прст средство подобно да тело тешко повреди је реторичко. Замислимо управо како нам тај прст улази у око! Обичном грађанину је тешко да поред овакве релативно одређене норме своје понашање прилагоди *одређености* кривичног закона. Са небројеним животним ситуацијама свуда око нас. Упознавање са бланкетним нормама (као што би била *правила међународног права*) комплексан је задатак постављен и пред јудикатуру и доктрину кривичног права, а не само пред грађанина-лаика.

Четврти део начела законитости, *nulla poena sine lege stricta*, обухвата забрану примене аналогije, односно стварања нових кривичних дела и санкција на основу сличности. Све до инкриминације насиља у породици као кривичног дела, оваква забрањена понашања су обухватана кривичним делом угрожавања сигурности, делима против живота и тела и друго. Значи, тражили смо, кроз рад полиције, тужилаштва и суда, сличност која постоји. Но то није смисао *lex stricta*. Реформом кривичног законодавства у законске текстове се уносе ставови судске праксе, а требало би да буде обрнуто, са хијерархијом извора права која се код нас поштује.

Другачија валоризација начела законитости у односу на постојеће стање требало би да иде управо у складу са уставним начелом правне сигурности у казненом праву (члан 34. Устава Србије), кроз увођење додатних механизма који ће обухватати и животне ситуације које због неприлагођених правила (као што је нпр. забрана ретроактивности)¹⁷ до сада нису имале кривичноправне епизоде. Тако у кривичном процесном праву начело опортунитета, засновано на јавном интересу, не негира већ претпоставља легалност, а услов легалности је правно важење.¹⁸

Кривичне законе и начело законитости треба прилагођавати потребама времена, што значи прихватати да треба ускладити кривичноправне норме, друштвену стварност и што је више могуће правну сигурност. Оваква промена захтевала би промене од устава, теорије права, извора права, па све до кривичног материјалног и процесног права. Док се таквом подухвату не при-

¹⁷ Једини изузетак од општег правила забране ретроактивности Стојановић види код примене закона који је блажи за учиниоца. Коментар Кривичног законика, оп.цит., стр. 36.

¹⁸ Станко Пихлер, ибидем, стр. 237. В. и Снежана Циглер, Начело легалитета и опортунитета кривичног гоњења, Нови Сад, 1995., стр. 63 и даље.

ступи, питање је како превазићи нормативно-теоријско-практичне проблеме у вези актуелних одступања од начела легалитета које намеће сам Закон, Устав и могуће повреде и угрожавања права других. Претпоставимо само да је неки од припадника мировних снага извршио дело које је у време кад је извршено сматрано кривичним делом према општим правним начелима признатим међународним правом, али које се не налази као такво у домаћем кривичном законодавству. Хоће ли се том појединцу обавезно судити пред међународним кривичним судом, или ће то бити препуштено домаћем правосуђу! Постојеће законско решење везано за посебне услове за кривично гоњење за кривично дело учињено у иностранству (члан 10. став 3. у вези члана 9. став 2. КЗ) до сада није примењивано у пракси наших судова.

Суђење овим извршиоцима кривичних дела било би легитимно, оправдано и нужно. Но да ли би то суђење и примена кривичноправне репресије били у складу са начелом законитости кривичног права! Услован сукоб начела легитимности и легалитета довео би у том случају до дилеме којем од њих дати предност. Суштаствена вредност законитости јесте базирање на формалним критеријумима, док је легитимност претпостављена на материјалним, ванправним мерилима и одређеним системом вредности. Начело легитимности свој примарни значај треба да има у стварању норми кривичног права, да би се кроз начело легалитета управо реализовало, као правило, и као изузеци.

Теоријска поставка начела законитости

Поједини аутори излажу да би било крајње легитимно, у складу са одредбама *ius cogens*, држати да геноцид постоји и онда када се врши не само према некој националној, етничкој, расној, верској, већ и према некој политичкој групи. Но како то није предвиђено у Конвенцији о спречавању и кажњавању геноцида, основ за то би у складу са начелом законитости и његовим изузецима био у Универзалној (Општој) декларацији о правима човека из 1948. године, али и увођењем овог облика геноцида у кривични законик.¹⁹ Основ за овакво размишљање налази се и у стварно међународном или транснационалном јавном поретку Србије.

Начело законитости утемељено је или на начелу материјалне правде или на начелу *stricto iure* законитости. Према првом критеријуму, правни систем мора ради заштите највиших вредности – стварно међународног јавног поретка, да казни друштвено неприхватљива понашања, без обзира да ли су она као таква инкриминисана законом или не, односно поставља хипотезу да су колективни, групни интереси изнад интереса појединца и њего-

¹⁹ В. Н. Vest: *Humanitätsverbrechen – Herausforderung für das Individualstrafrechts*, ZStW 3/2001, стр. 477–480, код нас слично, З. Стојановић: *Међународно кривично право*, Београд, 2009, стр. 24.

вих права човека. Ако се занемаре екстреми у примени овог правила у фашистичким и другим тоталитарним системима, оно се данас измењено примењује и у свим правним системима тзв. демократске провенијенције.

Материјална правда заснована на *Радбруховој концепцији права*²⁰ инспирира на начелу правне сигурности, које је од такве важности да се треба придржавати прописа, макар и претходног режима, изузев ако су ти прописи злочиначког карактера. Опште правило римског и пандектног права *dura lex, sed lex* (суров закон, али закон) значи да се закони морају примењивати, чак и када су одредбе неког закона сувише строге. Према Радбруху, националсоцијализам је своје следбенике правнике обавезао синтагмом *закон је закон, а војнике начелом наређење је наређење*. Но ово начело никада није важило неограничено. Наиме, обавеза на послушност престаје кад заповедникове наредбе имају злочиначке сврхе. Судови који су судили ратним злочинцима после Другог светског рата могли су се у вези тога позивати и на изјаву самог Гебелса (Goebbels): *Не постоји међународно ратно право које одређује да војник који је починио обични злочин може измаћи казни бранећи се да је извршавао заповести својих претпостављених. Посебно то вреди ако су те команде супротне свакој људској етици и међународном обичају ратовања*.²¹

Концепт материјалне правде и њеног изузетка нашао је своју практичну примену у већ чувеној пресуди Савезног уставног суда СР Немачке од 24. 10. 1996. године. Предмет се односио на двојицу некадашњих државних чиновника бивше Источне Немачке, којима се стављало на терет подстрекавање пограничних стражара да пуцају на лица која су покушавала да илегално пређу преко Берлинског зида из ДДР-а у СР Немачку. Браниоци су навели да такво понашање њихових брањеника није било санкционисано кривичним закоником у време извршења почињеног подстрекавања на убиства и да би зато кривични прогон *Streletz* и *Keslera* био супротан начелу законитости. Доносећи своју одлуку, суд се позвао на веру у законе који штите права човека и грађанина. *Та вера нестаје онда, када нека друга држава одређује законима неке радње као тешка кривична дела док у исто време, искључује могућност кажњавања, тако што за нека дела предвиђа искључење противправности*,²² на који начин се тешко крше људска права у складу са општим правним начелима која признају цивилизовани

²⁰ Gustav Radbruch: *Филозофија права*, Нолит, Београд, 1980 – део „Пет минута филозофије права“, стр. 265 и даље. Посебно видети *Предговор* проф. др С. Врачар овом издању.

²¹ Видети *American Journal of International Law*, 1948, стр. 309, пресуда британског војног суда у *Almelou* у Холандији против *Sandrocka* и др. В. Ј. Andrassy: *Међународно право*, Школска књига, Загреб, 1976, §37. Казнена одговорност појединца.

²² Антонио Касезе: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 160. и даље, Видети и В. Поповић: „Препорука у вези са чланом 4а Кривичног закона БиХ“, *Правни живот*, 3–4/07, Београд, стр. 22 и 23.

народи. Тако су тим државама дали право да установе систем *contra legem*, који ипак не може опстати на дуге стазе.

Начело стриктне законитости заснива се на правилу да се неко може сматрати кривично одговорним само ако је у времену када је извршено дело актуелни правни систем то дело, ту радњу, прогласио за кривично дело. Према томе, начело строге законитости, као владајуће правило у земљама европско-континенталног правног круга, императивно одређује да се кривично дело и санкција могу применити само ако су као такви били предвиђени кривичним законодавством. Само изузетно дозвољена је и оправдана примена, по Радбруховој формули, законитости по принципу материјалне правде.²³ Правило *закон је закон*, које је вековима владало начином размишљања немачких правника, не може да се примени ако је у противречности са природним правом и као такво је ништаво већ тренутком доношења. Према Радбруху није правда ни право кад се глорификује убијање политичких противника, наређује убијање људи неке друге расе итд., а то исто дело, кад је обрнуто, кажњава драконски, са понижавајућим казнама. Неограниченост правила *закон је закон* доводи, дакле, до апсурда. Но нико се не може позивати ни на судску праксу, ни на закон, ако су не само неправедни, већ и злочиначки. Отуда и одлука суда у Визбадену, по којој су закони који су проглашавали да својина Јевреја припада држави у противречности са природним правом, па су још у време њиховог доношења били ништави.²⁴

На основу оваквог размишљања у Нирнбершком, Токијском и неким другим поступцима после Другог светског рата судије нису прихватале одбрану оптужених нациста да је суђење према њима супротно начелу законитости и да је реч о инкриминацији *ex post facto*. Правно резонување суда базирало се на легалитету по принципу материјалне правде, начелу легитимитета и позивању на забране кршења хуманитарног права, предвиђене у међународним уговорима и обичајима, пре свих у Хашким конвенцијама, као и на начелу правде, које не дозвољава да тако тешки злочини остану некажњени.²⁵ Већ је за Целзуса (Celsus) правда била *основ права*, па отуда и препорука из Јустинијанове кодификације *Placuit in omnibus rebus praecipiam esse iustitiae aequitatisque, quam stricti iuris rationem* (У свим стварима боље је водити рачуна о правди и правичности, него о строгом правном принципу).²⁶

²³ Касезе, Поповић, *ibid*.

²⁴ Слободан Перовић: „Временске димензије позитивног и природног права“, *Правни живот*, број 9, том I, Београд, 2009, стр. 401; Radbruch: *Филозофија права*, *ibid*. Наведено према Radbruchu, из листа *Süddeutsche Juristen – Zeitung*. Видети и Александар Молнар: „Радбрухова формула у Дрејговој интерпретацији“, *Правни живот*, број 12, Београд, 1996.

²⁵ В. www.un.org/law/ilc/texts/nurnberg

²⁶ *Codex Justinianus* (3, 1, 8) цит. према Д. Стојчевић – А. Ромац: *Dicta et regulae iuris*, Београд, 1984, стр. 384 –P175.

Међународно право, Устав, кривично право и начело законитости

а) Међународно право и начело законитости

Појединим премисама у претходном делу излагања довели смо под знак питања да традиционално схватање начела законитости може и даље, овакво како је сада и непромењено, да егзистира. Данас је тешко доћи до легалитета и приближити га легитимитету, а без природног права, почевши од старог века па све до писаног права Уједињених нација. Позитивно право, право које се примењује, дакле важеће право, разуђено је на најмање два извора, и то у националном законодавству и у међународним конвенцијама које се имплементирају непосредно у домаће право или остају као право прихваћених конвенција. Међутим, постоје и правне установе које су својствене за оба ова извора, инспирисане начелом правности, засноване на идеји правде и филозофијом природног права.

О начелу законитости у међународном праву говорићемо кроз призму помало и контроверзног појма геноцида (и других кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом). Геноцид се према Резолуцији Генералне скупштине УН 96/46 третира као негирање права на егзистенцију читавим људским групама, као што је убиство негација права на живот појединца. Према консензусу који су 1946. године изнеле државе кроз изгласавање ове Резолуције, геноцид је као кривично дело постојао и пре усвајања саме Конвенције (према Моупиегу још према Женевским конвенцијама из 1864. године). Тако ово кривично дело према неспорно усаглашеном међународном *opinio iuris* даје самом геноциду карактер императивног, мандаторног *ius cogens*. Као право непосредне или неопходне примене.

Руководећи се оваквим правним ставом, доношене су одлуке не само међународних, већ и националних судова. Једна од најчувенијих је сигурно одлука суда у Јерусалиму 1961. године у случају *Адолфа Ајхмана* (Adolf Eichmann), којег су агенти тајне службе Израела отели на територији Аргентине, ради извођења пред суд, као главног организатора геноцида над Јеврејима у нацистичкој Немачкој. До ове отмице дошло је и због наука Израела у предмету цара Вилхема II (Wilhelma II), којег после Првог светског рата Холандија није екстрадирала са образложењем да он не може кривично да одговара за *врхунску повреду међународног морала и неповредивости уговора*, позивајући се на правило *nullum crimen sine lege*.

Оптужени Ајхман позивао се у својој одбрани на правило забране ретроактивности. Сви судови који су били укључени у ово суђење били су јединствени у ставу да накнадна формална инкриминација геноцида у законо-

давство Израела није противна са начелом *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*, већ је реч о документу који је дао пун смисао правилима међународног права и његовим циљевима.²⁷

Војна комисија САД на суђењу L. Eisentrageru²⁸ 1947. у Шангају говори о злочину који је супротан *ius gentium*. Универзална примена овог правила не зависи од националних права и граница.

Са сличним ставом срећемо се и у одлукама Међународних судова, нпр. за бившу Југославију (Трибунал ICTY), у предмету генерала Крстића, где се Конвенција о геноциду тумачи као међународни инструмент којим је само дошло до кодификације принципа међународног права који су већ дуго били признати.²⁹ Реч је о општим начелима права и међународним обичајима који су знатно претходили односним делима.

У пресуди Трибунала (ICTY) Делалићу et al., судије се изјашњавају о овом питању и истичу како би се значење принципа законитости ставило ван сваке сумње, треба прихватити два важна королара. Први је да се казни закони морају строго тумачити, а други је став да не смеју имати ретроактивно значење. При суђењу прибегава се примени разних извора који су наведени у члану 38. Статута МСП, односно у обичајном праву, међународним конвенцијама и општим принципима права. Ту су и други секундарни извори, као што су судске одлуке и доктринарни ставови.³⁰

Забрана ретроактивности примене кривичног закона и начело законитости су златни постулати кривичне легислативе са аспекта заштите људских права и основних слобода, почевши од Декларације права човека и грађанина из 1789. године³¹ па редом. Чланом 11. став 2. Универзалне декларације о људским правима предвиђа се да *нико не сме осудити за дела или пропусти који нису представљали кривично дело по унутрашњем или међународном праву у време када су извршена. Не сме се изрицати тежа казна од оне која се могла применити у време када је кривично дело извршено.*

²⁷ W.A.Schabas: *Genocide in International Law*, Cambridge, 2000, 387, AG Israel v. Eichmann, note 111, paragr.11. Видети и В. Димитријевић и др.: *Основи међународног права*, Бг центар за људска права, Београд, 2005, стр. 223 и 277.

²⁸ Видети код W.N.Ferdinadusse, 51, 51, fn.310., Trial of Lothar Eisentrager, 14. L.Rep. Trials of War Crimes 8, 15 (USA Mil.Comm'n, Shangai 1947).

²⁹ Prosecutor c. Krstić, Case IT 98 33 T, Judgment, 2 Aug.2001, para.541.

³⁰ Видети опширније у *Међународна кривична пракса*, Џон Р .В. Д. Џоунс и Стивен Паулс, Београд, 2003, ФХП, стр. 406, као и код Susan Lamb: *Nullum crimen, nulla poena sine lege* у *International Criminal Law*, у Cassese, Gaeta, J.(eds), *The Rome Statute of the International Criminal Court*, A Commentary (OUP, 2002).

³¹ Декларација права човека и грађанина – Déclaration des droits de l'homme et du citoyen, од 26. августа 1789. Члан 8. честа је инспирација за важеће формулације начела законитости у низу устава (е. г. члан 34. Устава Републике Србије) и кривичних законика (е. г. члан 1. КЗ-а). В. Миодраг Јовичић: *Велики уставни системи, елементи за једно упоредно уставно право*, Београд, 1984, стр. 131, 491. и 492.

Женевска конвенција о заштити грађанских лица за време рата (1949) у свом члану 67. томе додаје и *начело сразмерности казне*. Ту је и гаранција из члана 75. став 4. тачка ц) Допунског протокола уз ове конвенције о заштити жртава међународних оружаних сукоба (Протокол I, 1977) који предвиђа благодет ретроактивности *lex mitior*. И Римски статут Међународног кривичног суда у члану 24. изричито укључује забрану ретроактивности *ratione personae* и неповратно дејство *in mitius* (односно примене права са повратним дејством када то иде у корист оптуженог).

Иста правна схватања срећемо и у члану 7. став 1. Конвенције Савета Европе о заштити људских права и основних слобода (1950), члану 15. став 1. Међународног пакта о грађанским и политичким правима (1966) и члану 49. Повеље о основним правима у Европској унији (ПОПЕУ, 2000). Али, ова три међународна документа имају и 2. став, који садрже изузетке, за које смо већ рекли да начело законитости чине релативним. *Овај члан неће искључити суђења и казну за свако лице због чињења или нечињења које је, у време када је учињено, представљало кривично дело по општим принципима које признаје заједница народа* (члан 49. став 2. ПОПЕУ).

Наведени изузетак из Конвенције Савета Европе о заштити људских права и основних слобода и МПГП дозвољава суђење и кажњавање, било ког лица, за кривично дело или пропуст који су у време када су чињени или пропуштени да се учине представљали кривично дело према општим начелима признатим од цивилизованих народа. Првобитни разлог овог изузетка имао је посебан циљ – да омогући примену законодавства које је ступило на снагу за време и након Светског рата у погледу ратних злочина.

Но већ у члану 49. став 2. Повеље о основним правима у Европској унији ово почиње да се јавља и као правило којим се потврђује да од правила постоје изузеци.

И пракса Европског суда за људска права прихвата изузетак из става 2. члана 7. ЕКЉП,³² односно да се применом овог изузетка не крше људска права окривљених. Тако је одлуком суда у предмету М. Налетилић против Хрватске, No.00051891/1999, дана 4. маја 2000, оправдана примена овог изузетка, којим је искључено правило обавезне примене блажег закона, у оптужењу (пресуђењу) оних кривичних дела за која је било потпуно предвидиво и општепознато да се њима крше међународно заштићене вредности које имају тешке последице.

Посебан проблем који се појављује у оваквим ситуацијама јесте и истицање повреде принципа *nulla poena sine lege*. Чак и ако би узели да постоји кривично дело, појавио би се приговор да за свако дело мора да постоји не само дело, већ и одређена, од раније прописана санкција. У предмету *Rauter*, где је је Посебан жалбени суд Холандије 12. 1. 1949. одлучивао управо

³² Кратак водич кроз Европску конвенцију о људским правима, приредила Dona Gomien, Београд, 1996.

по оваквом приговору, закључено је да интереси правде не дозвољавају да изузетно озбиљна кршења општеприхваћених начела међународног права остану некажњена само зато што казна није за та дела била предвиђена раније.³³ И у одлукама Трибунала (ICTY) налазимо да дела која су Делалићу и другима стављана на терет била кривична, сходно општим начелима права која признаје заједница нација, па су тако већ била криминализована и у бившој СФРЈ. Стога према члану 15. став 2. МПГП оптужени и могу да буду изведени пред суд и **кажњени** без нарушавања принципа *nulla poena sine lege*.³⁴ Став већа Трибунала (ICTY) у случају Челебићи био је такав да се одбије аргументација проф. С. Vasounia у вези са забраном ретроактивности и повреде *nulla poena sine lege* због изрицања казне доживотног затвора, када она није предвиђена правом СФРЈ, јер би такав правни став представљао сувишно ограничавање сагледавања начела легалитета.

б) Однос међународног права, устава и начела законитости у кривичном праву

У ситуацијама када национално кривично законодавство не обухвата и не инкриминише у целости све облике извршених дела геноцида и других кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, оправдано је непосредно применити право у складу са чланом 38. Статута МСП. Тако у Мађарској, иако Женевске конвенције нису обављене у Службеном гласилу Мађарске, према одлуци Уставног суда исте могу бити примењене јер се односе на међународно обичајно право.

У бившем ДДР Врховни суд више пута је доносио одлуку да се Нирнбершки статут може непосредно применити, на основу општеобавезујуће уставне норме. Актом са снагом Уставног закона, Повељом о правима и слободама из 1982, у Канади се дозвољава непосредна примена међународног обичајног кривичног права, у недостатку домаће норме. Очигледно је да се у овим и већини других земаља таквим повредама даје статус *ius cogens* норми.

Ни у Републици Србији није другачије, уз све номотехничке недостатке у стилизацији уставних норми. Тако се у Уставу Србије полази од већ класичног концепта начела законитости у члану 34. кроз одредбу *Правна сигурност у казненом праву*. Овако одређена максима *nullum crimen, nulla poena sine lege* налази се и у Кривичном законнику, где се и члан 1. баш тако насловљава, да *Нема кривичног дела нити казне без закона*. Другим речима, вођење кривичних поступака за извршење кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом могуће је искључиво на основу Закона.

³³ Видети *International Law Review*, 1949, стр. 542, 543, Одлука Посебног жалбеног суда Краљевине Холандије.

³⁴ Видети Међународна кривична пракса, ибид, стр. 259. и даље.

По хијерархији правних аката, на врху пирамиде извора права налази се устав, па закони, подзаконски акти и даље. Ако изостане кажњивост за ова кривична дела или за нека од њих по правилима националног законодавства, питање је како решити проблем. Постојеће уставне одредбе и анализи за друштвених околности које данас постоје указују да су створене могућности да се предузима гоњење и оваквих извршилаца кривичних дела. У уставним начелима, члан 16. *Међународни односи* одређује се да су општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни део правног поретка и да се непосредно примењују, док потврђени међународни уговори морају бити у складу са Уставом. То значи да постоји извор права који је изнад и пре Устава Србије, а то су општеприхваћена правила међународног права, која дозвољавају кажњивост за ратне злочине и злочине против човечности, без обзира да ли су сви делови ових инкриминација укључени у кривично законодавство Србије или не. Циљним тумачењем оваквог уставног решења даје се подршка не само вођењу судског поступка у случају Егнер, већ и знак да постоји правни основ државном тужиоцу за проверу навода кривичне пријаве против Ј. К.

Чак и овако (помало незграпно)³⁵ одређен изузетак од правила *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* омогућава да најтежи облици најтежих кривичних дела против хуманитарног права не прођу некажњено, а *ius cogens* норме у том случају, као норме непосредне примене засноване на наднационалном јавном поретку, могу да имају и ретроактивно дејство (нпр. чл. 7. ст. 2. Конвенције Савета Европе о заштити људских права и основних слобода), јер се путем њих регулишу питања од општег интереса. Тако би се и затворила квадратура круга у којем се налази законитост, легитимност, а обоје у складу са начелом *правности*.

Закључак

Кривично право Србије суочено је са многим тешкоћама различитог порекла, па и са доктринарним и практичним аспектима везаним за појаву најтежих облика кривичних дела против човечности и међународног права. Начело законитости среће се тако са другачијим премисама него код других кривичних дела. Посебно што и жртве имају природно и законско право да захтевају заштиту и правду.

Сви су пред законом једнаки и имају право без икакве разлике на подједнаку заштиту закона. Начело законитости има обавезу да свима пружи

³⁵ Но колико ће судство и тужилаштво бити самостални и независни у свом раду! Имамо ли гаранцију да постоји једнакост грађана пред законом, правичност поступања у кривичном поступку, али и владавина права.

могућност да остваре то право на једнакост и заштиту, а у складу са наведеним чланом 7. Универзалне декларације о људским правима (1948). Зато бисмо се могли усудити да кажемо *nullum crimen sine iure, nulla poena sine iure*. Нема ни кривичног дела нити казне без правности. Већ *Сенека* наглашава да има случајева које из разлога правичности треба сматрати правом иако нису заштићени тужбом, а из идеје о природном праву јавља се право које постоји ван правног система одређених држава, које постоји у природи, па је заједничко свим људима (*quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit id apud omnes populos peraeque custodiatur*, Gaius).

Оправданост свог егзистирања правност као део *ius cogensa* заснива на општим принципима права признатим од цивилизованих народа, ради обезбеђења највишег нивоа поштовања људских права. Оправдано је запитати се може ли и у будућности начело законитости остати неизмењено, или би се изузетак предвиђен међународним правом могао увести као такав и у кривично (материјално) право. Кривични закон бивше СФРЈ није имао или бар није имао довољно разрађену систематику код кривичних дела против човечности.

Ако прихватимо да правност има своје оправдање у начелу законитости, онда смо само на један корак од остваривања измена у кривичном праву, тако што ће у самом кривичном законику постојати оваква могућност, као изузетак од конвенционалног решења и начела легалитета, ради смањивања могућности непосредне примене међународног права непосредно од националног суда, већ кроз кривични закон. Изузетак од начела законитости тако би се унео у сам кривични закон и начело правности би и само постало законско начело, проистекло из самог закона. Овакво побољшање Уставног решења кроз увођење нпр. члана 1.а у Кривичном законику – изузеци од начела законитости – било би кратког даха, до следећих измена, допуна или промена закона. Зато би се пун ефекат постигао тек пуним променама, паралелно и у Уставу и у Закону.

Док год раде посебна већа надлежног суда за ратне злочине, функционише хашки Трибунал, спрема се за своје прве предмете Међународни кривични суд, државни тужилац прима кривичне пријаве где се помиње чак и део новог облика геноцида – политички геноцид, а припадници наше војске и полиције крећу у мисије по иностранству, упитно је формулисати изузетак од начела законитости и исти *позаконити*. Мишљења смо да би то имало и свој доктринарни и законодавни и практични значај.

Литература

1. Тома Живановић: „Основни проблеми Кривичног права“, Увод у науку кривичног права, Београд, 1930.
2. Срзентић, Стајић, Лазаревић: *Кривично право – општи део*, Београд, 1978.
3. Зоран Стојановић: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2006.

4. Зоран Стојановић: *Међународно кривично право*, Београд, 2009.
5. Juraj Andrassy: *Међународно право*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.
6. Антонио Касезе: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
7. Снежана Циглер: *Начело легалитета и опортунитета кривичног гоњења*, Нови Сад, 1995.
8. Cassese, Antonio; Jones, John: *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary* (3 vols., Oxford University Press, 2002).
9. Д. Стојчевић; А. Ромац: *Dicta et regulae iuris*, Београд, 1984.
10. В. Димитријевић и др.: *Основи међународног права*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
11. *Међународна кривична пракса*, Џон Р.В.Д.Џоунс и Стивен Паулс: *Међународна кривична пракса*, Београд, 2003.
12. Susan Lamb: *Nullum crimen, nulla poena sine lege* у: *International Criminal Law*.
13. Миодраг Јовичић: *Велики уставни системи, елементи за једно упоредно уставно право*, Београд, 1984.
14. Gustav Radbruch: *Филозофија права*, Нолит, Београд, 1980.
15. Миодраг Мајић: Непосредна примена међународног кривичног права пред домаћим судом – случај *Егнер*, стр. 7–20. *Билтен* 79 Окружног суда у Београду, 2009, стр. 7–20.
16. Миодраг Мајић: *Начело легалитета – нормативна и културна еволуција*, *Анали Правног факултета у Београду*, година LVII, 1/2009.
17. Stanko Frank: *Značenje načela legaliteta u krivičnom zakonu*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 1948.
18. Станко Пихлер: *Нека питања у вези са начелом легалитета у кривичном праву*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1989.
19. Н. Vest: *Humanitätsverbrechen – Herausforderung für das Individualstrafrechts*, *ZStW* 3/2001.
20. *American Journal of International Law*, 1948, пресуда британског војног суда у *Almelou* у Холандији против *Sandrocka* и др.
21. Витомир Поповић: „Препорука у вези са чланом 4а Кривичног закона БиХ“, *Правни живот*, 3–4, Београд, 2007.
22. Слободан Перовић: „Временске димензије позитивног и природног права“, *Правни живот*, 9, том I, Београд, 2009.
23. Александар Молнар: „Радбрухова формула у Dreiroвој интерпретацији“, *Правни живот*, 12, Београд, 1996.
24. W.A.Schabas: *Genocide in International Law*, Cambridge, 2000, 387.

25. мр Зоран С. Павловић: „Разматрања о самосталном и независном правосуђу“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, II, 2001.

26. *Кратак водич кроз Европску конвенцију о људским правима*, приредила Dona Gomien, Београд, 1996.

27. *International Law Review*, 1949, Одлука Посебног жалбеног суда Краљевине Холандије.

28. Кривични законик *Службени гласник РС*, 85/05, 88/05 (испр.), 107/05 (испр.) и др. Последња измена била је у децембру 2009. године, *Службени гласник*, број 111/09.

29. *Устав Републике Србије*, Уставни закон за спровођење Устава РС, *Сл. гл.* 10/2006.

30. Дневни лист *Политика*, Београд, 1. април 2010, стр. 9, „Србија ће тражити изручење Егнера из САД“, *Политика*, 27. март 2010, стр. 13, „На потезу је јавни тужилац“, *Политика*, 7. април 2010, стр. 24, „Држава не сме или неће против (голооточког) бога“, *Политика*, 9. април 2010, стр. 15, „Морају да се чују и жртве“ ... et. al..

31. Дневни лист *Данас*, Београд, 19. мај 2010.

32. Стојадин Мрђа: *Пакао Голог отока*, Београд, 2005.

www.un.org/law/ilc/texts/nurnberg

www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/imt.htm@key

<http://www.un.org/law/icc/>

<http://www.igc.org/icc/>